

**ПОНЯТТЯ «ЕСТЕТИЧНОЇ НЕОБХІДНОСТІ»
В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ Й. Ф. ГЕРБАРТА**

У статті розглянуто науково-педагогічну спадщину видатного представника світової педагогічної науки Й. Ф. Гербарта (1776 – 1841) у контексті проблеми морально-духовного виховання підростаючої особистості. Особлива увага звертається на гербартівську концепцію «естетичного зображення світу» як головне завдання педагогіки.

З'ясовано, що поняття «естетичної необхідності» є не тільки підґрунтям гербартівської етики, а й педагогіки. Розглянуто естетику моральності Й. Ф. Гербарта, яка базувалася на понятті «естетичної необхідності» для позначення можливостей впливу дискурсивного порозуміння в загальній та особливо в педагогічній дії. Охарактеризовано гербартівську теорію формування характеру і самовиховання особистості, етапи морального виховання: від естетичного сприйняття світу до етичної дії.

Ключові слова: моральність, естетична необхідність, естетичне сприйняття, сила характеру моральності, самовиховання

В останні роки відчуваємо гостру потребу в етичній рефлексії. З одного боку, технологічні та наукові інновації порушують нові питання, посилюється техногенний вплив на природне середовище, загострюються етнічні взаємини, з іншого – процеси модернізації, що відбуваються у суспільстві, змінюють традиційну систему цінностей та етичних норм життєдіяльності. Особливого значення набуває питання збереження індивідуальності особистості, яка здатна самостійно діяти та вирішувати етичні проблеми. Однак такі дискусійні питання, як «Що мені треба робити?», «Який вчинок є моральним/аморальним?» не є новими для людства, оскільки система норм і принципів поведінки людей у ставленні один до одного та до суспільства завжди була і залишається важливою для співбуття та взаєморозуміння.

Отже, активний пошук освітньої моделі, здатної забезпечити морально-духовне виховання підростаючої особистості у сучасних умовах, неможливо відокремити від досвіду минулого. Слід зазначити, що тенденція глобалізації проблеми людини була намічена в галузі педагогічного знання ще

представниками першого етапу становлення педагогічної науки (XVIII – XIX ст.). Саме цей етап пов'язан із працями Й. Ф. Гербарта.

Вважаємо, що гербартівський концепт «естетичного зображення світу», його теорія розвитку морального характеру особистості та самовиховання пропонують нам імпульси для вирішення проблем сучасної освіти.

Проблема формування естетичного досвіду підростаючої особистості знайшла достатнє висвітлення в працях вчених у різних галузях наук. У вітчизняних наукових педагогічних розвідках (В. Бутенко, Н. Гітун, О. Дем'янчук, І. Зязюн, О. Рудницька, О. Спінеєва) естетичний досвід визначається як соціальна, культурологічна та особистісна цінність.

Педагогічну систему Й. Ф. Гербарта найбільш всебічно досліджено у працях зарубіжних науковців (Д. Беннер, В. Клафкі, Г. Лоренц, Г. Мюсенер, К. Пранге та ін.). Так, сучасні німецькі науковці К. Аренд-Штейнебах (С. Arend-Steinebach), Р. Коріанд (R. Coriand), К. Польман (С. Pohlmann), Й. Шльомеркемпер (J. Schlömerkemper) зосереджують свою увагу на ідеях вченого щодо педагогічної майстерності та етичної освіти.

Мета даної статті – висвітлення гербартівської концепції «естетичного зображення світу» як головного завдання педагогіки.

Отже, Й. Ф. Гербарт розумів свою педагогічну теорію як «work in progress». Головне завдання виховання він вбачав у досягненні досконалого морального ідеалу – справжньої людини, яка діє відповідально по відношенню до навколишнього світу. Вчений звернув увагу та сконцентрував зусилля на розробці саме індивідуальної, особистісної моралі, від внутрішнього світу дитини.

Значний науковий інтерес становить, на нашу думку, одна із перших наукових розвідок німецького вченого «*Естетичне зображення світу як головне завдання виховання*» («*Über die ästhetische Darstellung der Welt als das Hauptgeschäft der Erziehung*», 1804 р.), у якій Й. Ф. Гербарт, за власним твердженням, наблизився до «вершин педагогіки» («*Höhe der Pädagogik*») [4, с. 47]. У цьому унікальному нарисі він сформулював головні принципи свого

педагогічного мислення та окреслив засади теорії педагогічного впливу. Крім того, вчений зробив педагогічні питання незалежними від традиційних положень етики, теології та політики.

Зазначимо, що поняття «естетичної необхідності» («*ästhetische Notwendigkeit*») є не тільки підґрунтям гербартівської етики, а й педагогіки. Відповідь на запитання, за яких умов є можливим педагогічний вплив на підростаючу особистість, дає сама назва нарису «*Естетичне зображення світу як головне завдання виховання*». При цьому поняття «естетичної необхідності» уточнюється з огляду на обидві умови реальної можливості моральності та виховання. Й. Ф. Гербарт запропонував два підходи щодо визначення мети і завдань виховання. Згідно з першим підходом, що базується на засадах практичної філософії І. Канта, єдиним завданням виховання є *моральність (Moralität)*; відповідно до другого, підґрунтям якого служить класична грецька філософія Платона та Арістотеля, – виховання має багато завдань, які відповідають потребам існуючого суспільства. Однак, проаналізувавши власний педагогічний досвід, він дійшов висновку: «Мораль силою вихоплює людину з її первісної природи до духовного світу. Проте сильному духові потрібна сильна природа, на яку він зможе спиратися» [4, с. 49]. У цьому твердженні чітко простежується нове педагогічне визначення, в якому Й. Ф. Гербарт по-новому використовує момент *естетичного*.

Вченим було упорядковано естетику моральності, яка базувалася на понятті «естетичної необхідності» для позначення можливостей впливу дискурсивного порозуміння в загальній та особливо в педагогічній дії. Спираючись на листи Ф. Шіллера «Про естетичне виховання людини» (1795 р.), Й. Ф. Гербарт аж ніяк не обмежує *естетичне* лише образотворчим мистецтвом, а наділяє його, слідом за І. Кантом, розумом. Поняттям «естетичний» він позначав такий вплив, котрий здійснюється під час навчання у процесі сприйняття. При цьому «естетична необхідність» має, за Й. Ф. Гербартом, потрійне значення: вона вказує на спосіб судження, який ми наслідуюмо; вона виконує завдання педагогічного впливу; і нарешті, поняття

«естетичної необхідності» слугує для загального визначення подальшого розвитку людської освітньої та діяльнійсної компетенції.

За Й. Ф. Гербартом, саме від вихователя залежить формування «естетичного сприйняття» навколишнього світу, що забезпечує духовно-моральне самоствердження вихованця. Таким чином, йдеться про самоусвідомлення вихованця, його власну участь у своєму вихованні як передумову будь-якого педагогічного впливу. Саме це і є найголовнішим завданням виховання.

Аналізуючи можливості естетичного виховання в процесі навчання, Й. Ф. Гербарт розрізняв у навчанні два процеси – *пізнання* та *участь*. Розглядаючи особливості цих процесів, він наголошував, що ряд пізнання починається з вправ на загострення й першого опрацювання зорового сприйняття, а саме – з початкового виховання почуттів; ряд участі мусить, на його думку, починатися з вивчення «найблагороднішої мови – грецької мови, з поезії Гомера – класичного зображення ідеального юнацького віку» [1, с. 144].

Учений обстоював думку про те, що перший обов'язок вихователя полягає в обміркуванні, висвітленні різноманітних характеристик і створенні для вихованця «картини усього виразного із рук чистої поезії». Завдяки читанню поетів та істориків, моральних і релігійних повчань постійно уточнюються моральні відмінності, прояснюється уявлення про природу – як систему сили та руху, про зразок законності, порядку і чітко визначеної міри. Він був переконаний, що без природи уявлення про світ було би недостатнім, тому що людина знаходиться посеред природи, є частиною природи, через волю людини проходить ланцюг природи. Як тільки людина пізнає природу, вона починає дивитися на себе, як на природу. Але це усвідомлення, за Й. Ф. Гербартом, неможливе без математики, без уваги (вміння віддаватися предмету), без раннього виховання «блукаючих думок».

Треба зазначити, що гербартівська теорія формування характеру і самовиховання спирається на засади його практичної філософії, а теорія

розвитку морального характеру обґрунтовується з огляду на поняття естетичної каузальності педагогічного впливу.

Практична діяльність Й. Ф. Гербарта в сім'ї швейцарського губернатора Штейгера стала поштовхом для розвитку його теорії формування характеру і дозволила зробити головний висновок: спілкування між вихователем і вихованцем, що відбувається в атмосфері педагогічної любові («*Eros paedagogikos*»), є передумовою будь-якого непрямого формування характеру [3, с. 72].

Зауважимо, що поняття слухняності ще у першій книзі “Загальної педагогіки” (1806 р.) трансформується у «силу характеру моральності» як другу умову реальної можливості *моральності*. Завдання педагогів, на думку вченого, полягає у сприянні розвитку в кожному учневі «*сили характеру моральності*» [2, с. 35].

Розглядаючи характер як прояв волі, як психологічний феномен, Й. Ф. Гербарт виділив у ньому дві сторони – *об'єктивну* і *суб'єктивну*. Таким чином, він, з одного боку, спирався на кантівський поділ між емпіричним та інтелігібельним характером людини, а з іншого, – намагався подолати таке чітке розмежування за допомогою свого визначення *об'єктивної* та *суб'єктивної* сторін характеру [5, с. 88].

Рушійною силою *морального виховання* виступає, на думку Й. Ф. Гербарта, природний конфлікт між *об'єктивною* й *суб'єктивною* частинами характеру. До *об'єктивної* сторони він відносив темперамент, схильність, бажання, звички, які формують первинну волю й певні риси характеру; *суб'єктивна* сторона визначається насамперед результатами самопостереження та самоаналізу, інакше кажучи, рефлексією *моральності* у широкому значенні. Перша сторона утворюється раніше, друга – пізніше, разом із розвитком розуму. Як стверджував Й. Ф. Гербарт, у шкільному віці можуть бути сформовані тільки задатки *суб'єктивного* характеру. Все гарне, що закладено в дитині від природи, має бути опорою для впливу на душу дитини, відправною точкою для її руху вперед, для подолання всього

негативного, що перешкоджає наближенню до доброчесності. Тож завдання вихователя полягає в тому, щоб первинна воля й певні риси характеру вихованця, сформовані об'єктивною стороною, отримували схвалення від нової волі [2, с. 117-118].

Взаємодія між *об'єктивною* та *суб'єктивною* сторонами характеру має викликати у вихованця дисгармонію, спричинювати конфлікт із самим собою; він сам повинен себе виховувати. За Й. Ф. Гербартом, це є рухом до морального формування характеру (див. рис.1). Цей погляд на людський характер дозволив ученому теоретично осмислити перспективи самодіяльності, самовиховання й самовизначення особистості.

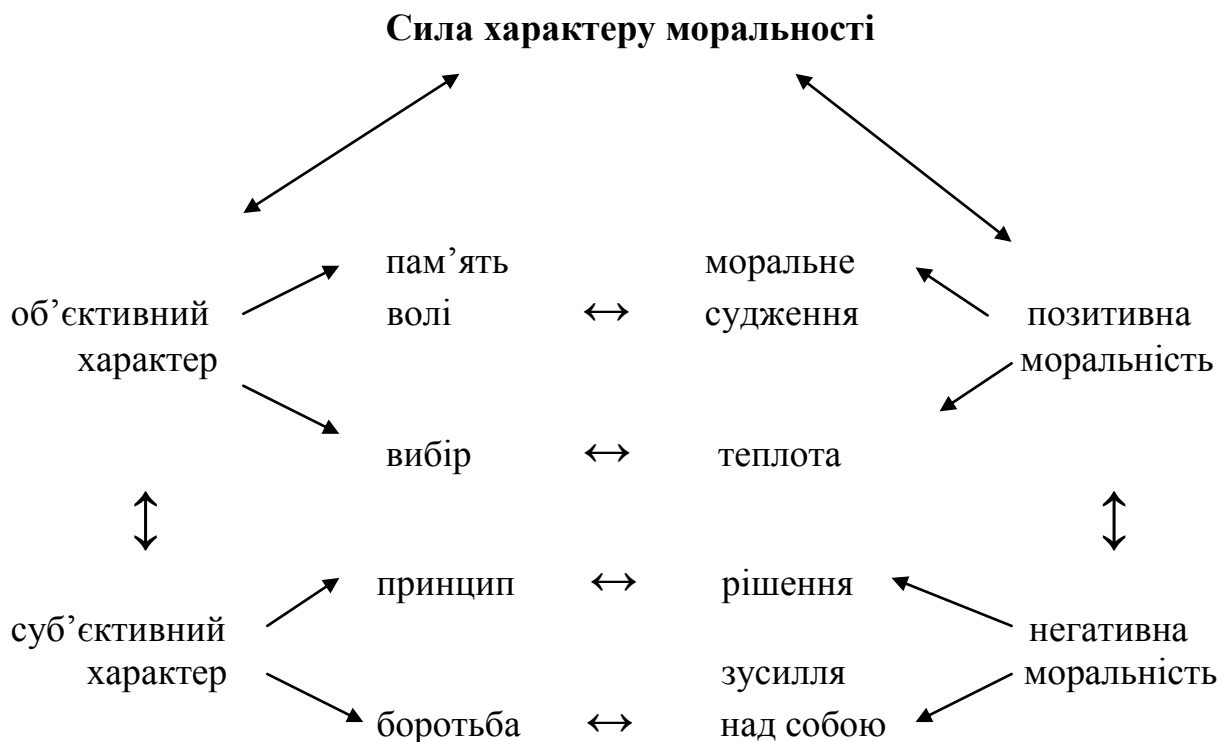

Рис. 1. Гербартівське розуміння «сили характеру моральності»

Отже, формальні складові характеру (*пам'ять волі, вибір, принцип, боротьба*) описують разом все те, що, за І. Кантом, розуміється під емпіричним характером, а елементи моральності (*моральне судження, теплота, рішення, зусилля над собою*) вказують на перетворення кантівського інтелігібельного характеру в інтелігібельний характер, який розвивається у часі. Як бачимо, розвиток «сили характеру моральності», з одного боку,

дотримується логіки розвитку, яка взагалі властива для характеру, а з іншого, – призводить до процесу рефлексії, що сприяє розвитку морального характеру особистості.

У першому розділі третьої книги «Загальної педагогіки» Й. Ф. Гербарт наголосив, що педагогіка має займатися розвитком об'єктивного характеру і позитивної сторони моральності, тоді як етика спрямована на суб'єктивний характер і негативну моральність: «Якщо етика прагне безпосередньо впливати на людину, вона має піклуватися про суб'єктивний характер особистості, яка згодом зможе перевірити себе на об'єктивних принципах. Тоді як виховання мусить займатися об'єктивним характером, що повільно формується під його впливом» [2, с. 118].

Як бачимо, гербартівська етика першою звертається до суб'єктивного характеру, тому що вона базується на філософії І. Канта і визнає поняття «індивідуальної совісті».

На думку Й. Ф. Гербарта, усі етапи морального виховання від естетичного сприйняття світу ведуть до етичної дії: «Почуття розвиваються з думок, а принципи і моделі поведінки з'являються із цих почуттів». У його «Загальній педагогіці» йдеться про чотири стадії цього процесу, а саме: «*етичне судження*», «*етичне збудження*», «*етичне рішення*» та «*етичну самодисципліну*» [2].

Слід зауважити, що така послідовність етапів морального виховання має за основу психологічне вчення Й. Ф. Гербарта, який не вважав пізнання, почуття й волю окремими властивостями. Напроти, в його новій схемі воля й почуття кореняться в розумі; сила волі та постійність дій розглядаються ним як явища, що можна пояснити стабільністю пізнавальних структур. Таким чином, стійка орієнтація людської волі є функцією пізнавального структурного підходу. В контексті цієї психологічної теорії навчання стає єдиним методом невтомного укріплення характеру як цілі виховання.

Завершаючи розгляд теорії формування «сили характеру моральності», підкреслимо, що моральний характер постає у Й. Ф. Гербарта як синонім ідеалу особистості, яка діє відповідально по відношенню до навколишнього світу.

Високо оцінюючи спробу Й. Ф. Гербарта теоретично осмислити перспективи самостійного руху, самовизначення як приклад справжнього гуманізму відношень між вихователем і вихованцем, завдяки чому відбувається моральний саморозвиток вихованця, зазначаємо, що у контексті сучасних викликів дискусія з ідеями науково-педагогічної спадщини Й. Ф. Гербарта допоможе не забувати про справжню суть педагогіки.

Перспективним визнаємо вивчення поглядів німецького вченого на питання професійної підготовки вчителів до виховання всебічно розвиненої особистості та проблему сімейного виховання.

Список використаних джерел:

1. *Герbart Й. Ф. Избранные педагогические сочинения / [ред. Вейсберг Г. П.]. – М., 1940. – Т.1. – 283 с.*
2. *Die Pädagogik Herbarts: [herausgegeben von H.Nohl, E. Weniger, G. Geissler]. – Weinheim : Verlag Julius Beltz, 1948. – 182 S.*
3. *Gerner B. Herbart: Interpretation und Kritik / Berthold Gerner. – Ehrenwirth Verlag KG München, 1971. – 133 S.*
4. *Johann Friedrich Herbart: Systematische Pädagogik. Band 1: Ausgewählte Texte / hrsg. von Dietrich Benner. – Weinheim : Deutscher Studien Verlag, 1997. – 222 S.*
5. *Johann Friedrich Herbart: Systematische Pädagogik. Band 2: Interpretationen / hrsg. von Dietrich Benner. – Weinheim : Deutscher Studien Verlag, 1997. – 190 S.*